

The effectiveness of psychosocial empowerment training on students' attitudes towards substance use and social problem-solving skills

Robab Rahmati^{1*}, Nazireh Dadkhodaeva²

1.Department of Educational Sciences, Faculty of Educational Sciences, Sadruddin Aini University, Tajikistan. R.Rahmati@cfu.ac.ir

2.Department of Educational Sciences, Faculty of Educational Sciences, Sadruddin Aini University, Tajikistan.naziradadkhodaeva@gmail.com

ABSTRACT

Keywords:

.Education
. Empowerment
. Psychosocial
. Social Problem Solving
attitudes towards
.substance
Corresponding author
R.Rahmati@cfu.ac.ir✉

Background and Objectives: Today, the world is facing a major challenge of drug and alcohol use among adolescents, and most member countries of the United Nations Office on Drugs and Crime have implemented preventive educational interventions at the school level to prevent drug use. Therefore, the present study aimed to investigate the effectiveness of psychosocial empowerment training on improving attitudes toward drug use and social problem-solving skills among adolescents. **Methods:** This quasi-experimental study was conducted with a pre-test-post-test design and a control group. The statistical population included all tenth grade students in Mallard County, of whom 380 (190 boys and 190 girls) were selected as statistical samples using a multi-stage cluster sampling method. The experimental group underwent psychosocial empowerment training for 11 sessions, and the control group underwent conventional school training. Research data were collected using drug attitude questionnaires and problem-solving ability questionnaires. Data analysis was performed using the analysis of covariance method.

Findings: The research findings showed that training in the psychosocial empowerment program significantly increased the attitude towards drug use ($f = 22.017$, $p < 0.01$) and social problem-solving skills ($f = 10.867$, $p < 0.01$) of students in the experimental group compared to the control group. **Conclusion:** Implementing a psychosocial empowerment training program in schools can be used as an effective strategy to improve attitudes towards drug use and social problem-solving skills

اثربخشی آموزش توانمندسازی روانی - اجتماعی بر نگرش دانش آموزان به مصرف مواد و مهارت حل مسئله اجتماعی

رباب رحمتی^۱، نظیره دادخداپو^۲

۱. گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه صدرالدین عینی، تاجیکستان

۲. گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه صدرالدین عینی، تاجیکستان

چکیده

پیشینه و اهداف: امروزه جهان با چالش اساسی مصرف مواد و الکل در نوجوانان مواجه است و اغلب کشورهای عضو دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل، در راستای پیشگیری از مصرف مواد اقدام به انجام مداخلات آموزشی پیشگیرانه در سطح مدارس نموده‌اند؛ لذا پژوهش حاضر باهدف بررسی اثربخشی آموزش توانمندسازی روانی - اجتماعی بر ارتقای نگرش به مصرف مواد مخدر و مهارت حل مسئله اجتماعی نوجوانان انجام شده است. **روش‌ها:** این پژوهش از نوع نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون و گروه کنترل انجام شد. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهرستان ملارد بود که ۳۸۰ نفر از آنها (۱۹۰ پسر و ۱۹۰ دختر) به روش نمونه‌گیری تصادفی به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. گروه آزمایش به مدت ۱۱ جلسه تحت آموزش بسته توانمندسازی روانی - اجتماعی و گروه گواه تحت آموزش‌های مرسوم مدرسه‌ای قرار گرفتند. داده‌های پژوهش با استفاده از پرسش‌نامه‌های نگرش سنج مواد مخدر و توانایی حل مسئله گردآوری شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل کوواریانس انجام گرفت. **یافته‌ها:** یافته‌های پژوهش نشان داد که آموزش برنامه توانمندسازی روانی - اجتماعی به طور معناداری بر نگرش به مصرف مواد مخدر ($f=22.017, p<0.01$) و مهارت حل مسئله اجتماعی ($f=10.867, p<0.01$) دانش‌آموزان گروه آزمایش را نسبت به گروه کنترل افزایش داد. **نتیجه‌گیری:** اجرای برنامه آموزشی توانمندسازی روانی - اجتماعی در مدارس می‌تواند به عنوان راهکاری مؤثر در ارتقای نگرش به مصرف مواد مخدر و مهارت حل مسئله اجتماعی به کار گرفته شود.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به‌صورت آنلاین استفاده کنید

DOI:10.48310/rsse.2025.20237.1289

واژه‌های کلیدی:

- آموزش توانمندسازی
- روانی - اجتماعی
- حل مسئله اجتماعی
- نگرش به مصرف مواد

۱. نویسنده مسئول

R.Rahmati@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵ شماره صفحات: ۲۶

مقدمه

طی دهه‌های گذشته، طراحی و اجرای دوره‌های مداخلات آموزشی در مدارس به‌منظور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر، به‌طور جدی مورد توجه سیاست‌گذاران آموزش و پرورش در

کشورهای مختلف قرار گرفته است. اکثر کشورهای عضو دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد در راستای کاهش مصرف مواد، برنامه‌های پیشگیرانه‌ای را در سطح مدارس اجرا کرده‌اند (UNODC, ۲۰۲۳). این برنامه‌ها معمولاً با توجه به سن مخاطبان، میزان در معرض خطر بودن آنان و ویژگی‌های رشدی نوجوانان طراحی می‌شوند و هدف اصلی آن‌ها پیشگیری یا به تأخیر انداختن شروع مصرف مواد مخدر است (WHO, 2025).

اهمیت اجرای این برنامه‌ها در مدارس، ناشی از افزایش چشمگیر شیوع مصرف مواد مخدر و الکل در میان نوجوانان است، که آن را به عنوان یک چالش اساسی در حوزه بهداشت عمومی در سطح ملی و جهانی تبدیل کرده است. بر اساس گزارش سازمان بهداشت جهانی^۱ (منبع قبلی) شیوع مصرف مواد به ویژه در سنین پایین، پیامدهای منفی و چندجانبه‌ای را در حوزه سلامت عمومی جامعه، نهادهای آموزشی و ساختارهای خانوادگی در پی داشته است. بر اساس گزارش ارائه شده توسط سازمان بهداشت جهانی تقریباً ۵/۶٪ نوجوانان در رده سنی ۱۵ تا ۱۹ ساله گزارش کردند که حداقل یک مرتبه در طی یک سال گذشته سوء مصرف مواد مخدر داشتند.

گزارش مؤسسه ملی سوء مصرف مواد مخدر (NIDA) که از تحقیقات جهان در مورد جنبه‌های بهداشتی مصرف مواد مخدر و اعتیاد حمایت می‌کند، نیز اعلام کرده است که در سال ۲۰۲۴ از دانش‌آموزان پایه دهم ۴/۴٪ و دانش‌آموزان پایه دوازدهم ۶/۵٪ مصرف هرگونه مصرف مواد مخدر غیرقانونی غیر از ماری‌جوانا در ۱۲ ماه گذشته گزارش داده‌اند همچنین ۲۶/۱٪ از دانش‌آموزان کلاس دهم در ۱۲ ماه گذشته مصرف الکل را گزارش کردند (NIDA, 2024).

در تکمیل این گزارش‌های جهانی، آژانس مواد مخدر اتحادیه اروپا (EUDA, ۲۰۲۳) که منبع تخصصی در زمینه مواد مخدر در اروپا است، اعلام کرده است که در سال ۲۰۲۴، به طور متوسط، از هر ۸ دانش‌آموز ۱۵ تا ۱۶ ساله، ۱ نفر (۱۴٪) اذعان داشته است که حداقل یک بار در زندگی خود از یک ماده مخدر غیرقانونی استفاده کرده است. مصرف مواد بر اساس گزارش ارائه شده توسط سازمان بهداشت جهانی (WHO, 2024) در دهه‌های گذشته در بین پسران بیشتر از دختران رایج بوده است، اما این وضعیت در حال تغییر است. دختران تا سن ۱۵ سالگی نه تنها به پسران می‌رسند، بلکه در برخی موارد از آنها پیشی می‌گیرند. این بدان معنی است که نابرابری در مصرف مواد مخدر بین دو جنس به سرعت در حال از بین رفتن است، به

1. who

طوری که دختران تا سن ۱۵ سالگی در میزان مصرف سیگار، الکل و سیگار الکترونیکی با پسران برابر یا از آن‌ها پیشی می‌گیرند.

کشور ایران نیز از این قاعده مستثنی نبوده و بررسی آمار ارائه شده در پژوهش‌ها و سازمان‌های تخصصی مرتبط با مصرف مواد، مانند مرکز مطالعات ملی اعتیاد، آمار نگران‌کننده و مشابه آمار جهانی در مورد مصرف مواد مخدر در نوجوانان مطرح کرده است. این آمار نشان می‌دهد که ۴/۲٪ از نوجوانان در سنین ۱۳ تا ۱۷ سالگی بر اساس خوداظهاری اعلام کردند که حداقل یکبار تجربه مصرف مواد مخدر را داشتند. آمار مصرف مواد مخدر در میان نوجوانان پسری که در مناطق شهری بزرگ و مناطق محرومی که از نظر اجتماعی و اقتصادی پایین هستند شیوع بیشتری را نشان می‌دهد. همچنین آمار تکان دهنده و نگران‌کننده بیانگر این واقعیت تلخ است که در برخی از مناطق حتی سن شروع مصرف مواد، به سن ۱۱ سالگی رسیده است (INCAS, 2023). اما عمدتاً شروع مصرف مواد مخدر از دوران نوجوانی گزارش شده و بالاترین میزان مصرف مواد مخدر را جوانان ۱۸ تا ۲۵ ساله دارند (Nawi et al, 2021).

در کنار این آمارها و روندهای شیوع، نگرش و باور نوجوانان نسبت به مصرف مواد مخدر و عوارض ناشی از آن نیز، نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در گرایش آن‌ها به مصرف مواد مخدر دارد. بر اساس نتایج پژوهش‌های متعدد نگرش و باور مثبت نوجوانان نسبت به مصرف مواد مخدر از عوامل مهم گرایش آن‌ها به مصرف مواد محسوب می‌شوند. در مطالعه‌ای که در سه کشور آمریکای لاتین (آرژانتین، شیلی و اروگوئه) انجام شد، نشان داده شد که نوجوانانی که خطر مصرف ماری‌جوانا را خیلی کم و یا صفر ارزیابی کرده بودند، میزان سوءمصرف بیشتری داشتند (Schleimerrt et al, 2019). که گزارش دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل در مورد شیوع زود هنگام مصرف مواد مخدر، الکل و سایر مواد غیرقانونی در بین نوجوانان (UNODC, 2023) نشان می‌دهد که این گرایش در نوجوانان وجود دارد.

علاوه بر این، نتایج مطالعه دیگری که روی ۲۰۲ نوجوان انجام شد، به‌طور مشابه نتیجه گرفت که باور بی‌ضرر بودن مواد مخدر، یک عامل خطر مستقل است که می‌تواند به‌طور بالقوه سوءمصرف مواد را در آینده پیش‌بینی کند. نوجوانانی که انگیزه شخصی و نگرش مثبتی به مصرف مواد دارند و با مصرف مواد مخدر از حالت منفی فرار می‌کنند. فارغ از اینکه که دسترسی بالایی به مواد مخدر داشته باشند یا نه، احتمال بیشتری برای مصرف مواد داشتند علاوه بر این باور نوجوانان در مورد سهل‌گیر بودن قوانین مربوط به مصرف مواد مخدر توسط جامعه، موجب افزایش گرایش آن‌ها به مصرف مواد شده است (Nawi et al, 2023).

علاوه بر موارد ذکر شده (نگرش و باورها)، عامل مهم دیگری که در گرایش نوجوانان به مصرف مواد نقش دارد، تأثیر همسالان است. یک ارتباط مثبتی بین سوءمصرف مواد مخدر

در نوجوانان و مصرف مواد در بین همسالانشان وجود دارد؛ چرا که مصرف مواد توسط همسالان به عنوان یک عامل فشار محسوب می شود که نوجوان را به صورت ناخودآگاه به سمت مصرف مواد پیش می برد تا مانند دیگر همسالانشان باشند (Osborne et al, 2020) از جمله عوامل آسیبزا برای نوجوانان می توان به وجود مشکلات اولیه سلامت روان و رفتاری، فشار همسالان، مدارس با تجهیزات ضعیف، فقر، نظارت و روابط ضعیف والدین، ساختار ضعیف خانواده، کمبود فرصت ها، انزوا، جنسیت و دسترسی به مواد مخدر اشاره کرد (Somani & Meghani, 2016). کنجکاوی، دردسترس بودن مواد مخدر، سیگار و الکل نیز از عوامل دیگر سوءمصرف مواد در بین نوجوانان است که در کنار دوستان بد، فشار همسالان به ویژه در دبیرستان ها موجب می شود تا نوجوانان به سمت مصرف مواد گرایش پیدا کنند (Amando et al, 2024). دسترسی آسان به مواد مخدر، قیمت ارزان و وجود فروشندگان مواد در اطراف مدارس، از عوامل دیگر گرایش نوجوانان به مصرف مواد هستند (Nawi et al, 2021).

مجموع این عوامل آسیبزا و گرایش های رو به افزایش، سبب شده است که مصرف مواد مخدر در نوجوانان، عوارض و پیامدهای جبرانناپذیری را در پی داشته باشد. در این زمینه، دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل (UNODC, 2023) هشدار داده است که شیوع زودهنگام مصرف مواد مخدر، الکل و سایر مواد غیرقانونی در بین نوجوانان، یعنی مواجهه زودهنگام کودکان و نوجوانان با مواد روان گردان و مخدر، به صورت جدی با کاهش موفقیت تحصیلی، افزایش بزهکاری و ناسازگاری روانی اجتماعی در این افراد مرتبط است.

نتایج گزارش ها نشان داده است که بسیاری از نوجوانان که در مدرسه و یا در محیط های خارج از مدرسه به سوءمصرف مواد مخدر روی می آورند، از تأثیرات منفی آن؛ مشکلات سلامت جسمی، مشکلات سلامت روان، عملکرد ضعیف تحصیلی، مشکلات حقوقی و غیره بر زندگی خود و جامعه رنج می برند و سوءمصرف مواد مخدر در نوجوانان با فساد اخلاقی، خشونت، حمله، روان پریشی و حتی قتل مرتبط بوده است (Amando et al, 2024). همچنین نتایج بررسی های بالینی نشان داده که نوجوانانی که سوءمصرف مواد مخدر دارند، میزان بالاتری از بیماری های جسمی و روانی و کاهش سلامت و رفاه کلی را دارا هستند و سوءمصرف مواد مخدر با مختل کردن رشد تفکر انتقادی و یادگیری مهارت های شناختی حیات، گذار موفقیت آمیز به بزرگسالی را مختل می کند (Nawi et al, 2021). اختلالات مصرف مواد مخدر درمان نشده، فراتر از اینکه یک مسئله مراقبت های بهداشتی باشد، بی ثباتی اجتماعی، جرم، قاچاق مواد مخدر و فشار اقتصادی را تشدید می کند. این یک عامل مؤثر در بی خانمانی، حبس و فشارهای مهاجرت در مناطق آسیب پذیر است که بر امنیت و ثبات جهانی تأثیر می گذارد (UNODC, 2023).

برآیند آمارهای تکان‌دهنده مرتبط با میزان مصرف مواد در نوجوانان، کاهش سن شروع مصرف مواد و همچنین عوارض جبران‌ناپذیر ناشی از سوءمصرف مواد، به‌روشنی اهمیت مداخله زودهنگام در زمینه پیشگیری از مصرف مواد مخدر را در محیط‌های آموزشی نشان می‌دهد. این ضرورت، مستلزم طراحی و اجرای مداخلات پیشگیرانه‌ای است که مبتنی بر شرایط موجود، همخوانی با فرهنگ جامعه و قابل اجرا در نظام آموزشی کشور باشد. (INCAS, 2023).

بیان مسئله

در نظام‌های آموزشی، مدرسه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی، محیطی است که دانش‌آموزان بخش قابل توجهی از زمان خود را در آن سپری می‌کنند و در این فضا، تعاملات همسالان نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری نگرش‌ها، باورها و رفتارهای فردی و اجتماعی آنان ایفا می‌کند. نوجوانان در این دوره حساس رشدی، بیش از هر زمان دیگری تحت تأثیر آموزه‌های مستقیم و غیرمستقیم گروه همسالان قرار دارند، از این‌رو، مدرسه به‌عنوان بستری مناسب و راهبردی برای طراحی و اجرای برنامه‌های پیشگیرانه، به‌ویژه در حوزه پیشگیری از گرایش به مصرف مواد مخدر، مورد توجه قرار گرفته است (Heidarpour & Rouhani, 2023). بر همین اساس، بسیاری از سازمان‌های دولتی و غیردولتی، برنامه‌های آموزشی پیشگیرانه را با محوریت مدارس طراحی و اجرا می‌کنند. این برنامه‌ها به‌طور ویژه متناسب با سن دانش‌آموزان و میزان در معرض خطر بودن آنان تدوین شده‌اند و هدف اصلی آن‌ها پیشگیری یا به تأخیر انداختن آغاز مصرف مواد مخدر در دوران نوجوانی است (WHO, 2023).

در برنامه‌های آموزشی مداخله‌ای مبتنی بر پیشگیری که در محیط‌های مدرسه‌ای اجرا می‌شوند، تمرکز اصلی بر آموزش مهارت‌های روانی-اجتماعی است. مهارت‌هایی که دانش‌آموزان را قادر می‌سازد نگرش و ارزشیابی شناختی خود نسبت به مواد مخدر را بازنگری کرده، با نگرش‌ها و باورهای نادرست همسالان مقابله کنند و در برابر فشار گروه همسالان برای مصرف مواد، پاسخ‌های سالم و سازگارانه‌ای اتخاذ نمایند. شواهد پژوهشی نشان می‌دهد آموزش این مهارت‌ها می‌تواند با ارتقای توانمندی‌های روانی-اجتماعی نوجوانان، نقش مؤثری در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، به‌ویژه مصرف مواد مخدر، ایفا کرده و آنان را برای مواجهه سازنده با چالش‌ها و تعارض‌های زندگی روزمره توانمند سازد (Heidarpour, 2023 Rouhani).

با توجه به اهمیت این موضوع، پیشگیری از مصرف و سوءمصرف مواد مخدر در سال‌های اخیر به یکی از اولویت‌های اصلی نظام‌های آموزشی در بسیاری از کشورهای جهان تبدیل شده است و برنامه‌های پیشگیرانه مبتنی بر رویکردهای روان‌شناختی و ارتقای سلامت به‌طور گسترده در مدارس اجرا می‌شوند (UNODC, 2023). در ایران نیز در همین راستا، بسته

آموزشی «توانمندسازی روانی-اجتماعی دانش‌آموزان» به سفارش ستاد مبارزه با مواد مخدر و با هماهنگی وزارت آموزش و پرورش طراحی و تدوین شده است. این بسته آموزشی یک برنامه پیشگیرانه چندمؤلفه‌ای است که با هدف تقویت توانمندی‌های فردی و اجتماعی، افزایش عزت‌نفس و کاهش عوامل خطر ساز در دانش‌آموزان در معرض خطر طراحی شده و بر اساس الگوی عوامل خطر و عوامل محافظت‌کننده مصرف مواد در نوجوانان شکل گرفته است.

هدف اصلی برنامه توانمندسازی روانی-اجتماعی، ایجاد تغییر در سه حیطه اساسی دانش، نگرش و رفتار دانش‌آموزان است. این برنامه شامل سه بخش اصلی: راهبردهای پیشگیری از مصرف مواد در دانش‌آموزان در معرض خطر (شامل شناسایی، ارزیابی و مداخله)، راهنمای آموزش مهارت‌های زندگی و کتاب کار دانش‌آموزان است. آموزش مفاهیم و مهارت‌ها در این بسته به شیوه تعاملی و با استفاده از روش‌های آموزش فعال مانند بارش فکری، بحث گروهی، فعالیت‌های مشارکتی، ایفای نقش و تمرین‌های رفتاری انجام می‌شود (2025, Mohammadkhan).

اگرچه طی چند دهه اخیر، بسته‌ها و برنامه‌های پیشگیرانه متعددی در کشورهای مختلف، از جمله ایران، طراحی و اجرا شده و پژوهش‌های متعددی بر اثربخشی مداخلات مدرسه‌محور و جامعه‌محور در کاهش گرایش نوجوانان به مصرف مواد تأکید داشته‌اند، نتایج این مطالعات نشان می‌دهد که همچنان نیاز به ارزیابی‌های جامع‌تر، دقیق‌تر و متناسب با شرایط فرهنگی و اجتماعی هر جامعه وجود دارد. افزون بر این، تحولات سریع در حوزه فناوری، ساختارهای اقتصادی- اجتماعی، شیوه‌های ارتباطی و سبک زندگی نوجوانان، ضرورت بازنگری و به‌روزرسانی برنامه‌های پیشگیرانه را بیش از پیش آشکار ساخته است؛ به‌گونه‌ای که مداخلات سنتی به‌تنهایی پاسخ‌گوی نیازهای نوظهور نوجوانان نیستند.

در این میان، یکی از ابعاد کمتر مورد توجه در پژوهش‌های داخلی، نقش مهارت‌های بنیادین روان‌شناختی و اجتماعی، به‌ویژه مهارت حل مسئله اجتماعی، در پیشگیری از گرایش نوجوانان به مصرف مواد مخدر است. مهارت‌هایی همچون خودکنترلی، تصمیم‌گیری و حل مسئله اجتماعی، نقش کلیدی در توانمندسازی نوجوانان برای مدیریت فشار همسالان، مواجهه با موقعیت‌های پرخطر و انتخاب رفتارهای سالم ایفا می‌کنند؛ باین‌حال، این مؤلفه‌ها در بسیاری از مطالعات داخلی به‌صورت ساختاریافته، مبتنی بر مدل‌های نظری معتبر و در قالب برنامه‌های آموزشی بومی شده به‌طور جامع مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف پاسخ دادن به این خلأ پژوهشی، به بررسی اثربخشی یک برنامه آموزشی توانمندسازی روانی- اجتماعی بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر و رشد مهارت حل مسئله اجتماعی آنان می‌پردازد. این مطالعه می‌کوشد کارآمدی و

قابلیت کاربرد این برنامه را در مدارس شهرستان ملارد ارزیابی کرده و شواهد تجربی لازم را برای استفاده از آن در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های پیشگیرانه نظام آموزش و پرورش فراهم آورد. در همین راستا، سؤال اصلی پژوهش آن است که آیا اجرای برنامه آموزشی توانمندسازی روانی-اجتماعی می‌تواند موجب بهبود نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر و ارتقای مهارت حل مسئله اجتماعی آنان شود؟

پیشینه و چارچوب نظری

در راستای پاسخ به این سؤال و باتوجه به ضرورت‌های طرح‌شده، طی سه دهه گذشته، به دلیل کاهش سن شروع مصرف مواد مخدر در جوامع مختلف، رویکردهای متفاوتی در خصوص پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر، به‌ویژه برای استفاده در مدارس ارائه شده است. این رویکردها در ابتدا عمدتاً شامل ارائه اطلاعات، آموزش هیجانی و برنامه‌های جایگزین بودند. اما در اواخر دهه هفتاد میلادی تغییر عمده‌ای در پژوهش‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد روی داد. این تغییر تا حدودی در نتیجه افزایش ناامیدی نسبت به کارآمدی رویکردهای سنتی و به رسمیت شناختن اهمیت عوامل روان‌شناختی در مواجهه با شروع مصرف مواد بود. از این رو، در دهه‌های هشتاد و نود، برخلاف رویکردهای پیشین، راهبردهای پیشگیری جدید خاستگاه‌های مستحکم‌تری در نظریه‌های روان‌شناختی رفتار انسان داشتند (Williams et al, 2022).

بر این اساس، اغلب مبانی نظری مرتبط با پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر، برای کاهش میزان آسیب‌پذیری نوجوانان در مقابل مصرف مواد مخدر، بر آموزش و پرورش مهارت‌های نوجوانان تأکید دارند. مهارت‌هایی چون؛ رشد شخصی، بین‌فردی، اجتماعی، اخلاقی و زیست‌محیطی مدنظر است (kouhi aghdam & kouhi Aghdam, 2023). ویلیامز و همکارانش، انواع رویکردهای علمی پیشگیرانه‌ای را که طی سه دهه گذشته با رویکرد روان‌شناختی ارائه و آزمون شده‌اند را، به دوطبقه کلی و رویکردهای ارتقای کارآمدی^۱ و رویکردهای نفوذ اجتماعی^۲ تقسیم کرده‌اند (Williams et al, 2023). که در اغلب این برنامه‌ها بر ارتقای توانمندی‌های روان‌شناختی به عنوان مهارت‌های پایه تأکید ویژه وجود دارند (Pakpour et al, 2024 & Guo et al, 2022).

در توضیح این رویکردها باید اذعان داشت که رویکردهای نفوذ اجتماعی بر اهمیت عوامل اجتماعی و روان‌شناختی که شروع مصرف مواد را تسهیل می‌کنند تأکید می‌شود. در این مدل

1. competence enhancement

2. social influence

مصرف مواد در نوجوانان به عنوان نتیجه نفوذهای اجتماعی است که از طرف دوستان و یا رسانه‌ها برای سیگار کشیدن یا مصرف مواد اعمال می‌شود. این نفوذهای اجتماعی، با الگوگیری از مصرف مواد توسط مشاهده مصرف همسالان، شخصیت‌های محبوب یا پیشنهادها مستقیم از طرف دوستان شکل می‌گیرد. این رویکردها برای پیشگیری از مصرف مواد، از روش‌های واکسینه‌سازی روان‌شناختی، اصلاح انتظارات هنجاری و آموزش مهارت‌های مقاومت برای رسیدن به مقصود خود بهره می‌گیرند (Williams et al, 2022).

در کنار رویکردهای نفوذ اجتماعی، رویکردهای ارتقای کارآمدی نیز رویکردهای دیگری هستند که در زمینه پیشگیری از مصرف مواد مطرح هستند. این رویکردها بر این مسئله تأکید دارند که رفتار مصرف مواد به واسطه فرایندهای سرمشق‌گیری، تقلید و تقویت آموخته می‌شود و تحت تأثیر شناخت‌ها، نگرش‌ها و عقاید تأییدکننده مصرف مواد نوجوان قرار می‌گیرد. اساس نظری رویکردهای ارتقای کارآمدی طراحی شده برای پیشگیری از مصرف مواد، برگرفته از نظریه یادگیری اجتماعی و نظریه رفتار مشکل‌ساز است. طبق این رویکرد، مصرف مواد به عنوان یک رفتار اجتماعی آموخته‌شده و استفاده از آن نتیجه تعامل بین عوامل فردی (درون فردی) و اجتماعی (بین فردی) است. اعتقاد بر این است که این عوامل در ترکیب با مهارت‌های شخصی و اجتماعی ضعیف، آسیب‌پذیری نوجوان را نسبت به نفوذهای اجتماعی معطوف به مصرف مواد افزایش می‌دهند (Botvin et al, 2025). مشخصه رویکرد مذکور عبارت است از تأکید بر آموزش مهارت‌های مدیریت خود و مهارت‌های اجتماعی است.

در همین راستا، طبق نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، فشار همسالان به طور گسترده به عنوان منبع مهمی برای شروع و تداوم مصرف مواد در بین جوانان شناخته می‌شود. مصرف مواد مخدر جوانان نتیجه فشارهای همسالان ناشی از گروه‌های مرجع آنهاست (Watkins, 2016). برای پرداختن به مصرف مواد مخدر در جایی که چنین فشاری به عنوان عامل شروع و تداوم تلقی می‌شود، مشاوره گروهی به عنوان یک برنامه پیشگیری کلیدی تلقی می‌شود (Barrett et al, 1988). دلیل این امر آن است که روابط همسالان تأثیر قدرتمندی دارد و بنابراین، محققان اغلب از مشاوره گروهی به جای مشاوره فردی برای ارتقای روابط سالم و قابل قبول، پرورش مهارت‌های اجتماعی و در نتیجه توسعه اشکال سالم فعالیت‌های تفریحی در بین همسالان استفاده می‌کنند (Aleer et al, 2024). که این مسئله، اهمیت توجه به توانمندسازی نوجوانان در مقابل فشار همسالان، را در برنامه پیشگیری نشان می‌دهد.

در ادامه مبانی نظری برگرفته از نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، یکی دیگر از مؤلفه‌های اصلی این نظریه، جبرگرایی متقابل است. بر اساس این نظریه، رفتار انسان توسط روابط عملکردی بین عوامل شخصی، محیط خارجی و خود رفتار تعیین می‌شود (Wardell, 2013).

(and, Read,). با استفاده از این مدل، اعتیاد به مواد مخدر را می‌توان ناشی از روابط عملکردی بین ویژگی‌های شخصی فرد، محیط اجتماعی و رفتارهای متمرکز بر مواد مخدر دانست. به عبارت دیگر، اعتیاد را می‌توان به عنوان یک اختلال زیستی - روانی - اجتماعی در حال تکامل مزمن در نظر گرفت که ابعادی را در بر می‌گیرد که هم برای فرد داخلی و هم خارجی هستند (Smith, 2021). از بین مهارت‌های روان‌شناختی مطرح شده و کارآمد در زمینه توانمندسازی فرد در درون و خارج از فرد، می‌توان به مهارت اساسی حل مسئله اجتماعی اشاره کرد که به عنوان یکی از مهارت‌های مهم محافظتی نوجوان برای مقابله با مصرف مواد مخدر، شناسایی شده است (2022, Guo et al, & Pakpour et al, 2024).

در تبیین این مفهوم، می‌توان گفت که مهارت حل مسئله اجتماعی، یک مهارت حیاتی است که به عنوان عامل محافظتی در پیشگیری از سوء مصرف مواد مطرح است. مهارت حل مسئله اجتماعی، به فرایندهای شناختی و رفتاری در فرد تأکید دارد که به واسطه آن‌ها فرد قادر است تا مسائل بین فردی و چالش‌هایی که در موقعیت وجود دارد را شناسایی کرده و به شیوه‌ای مؤثر آن‌ها را تحلیل کرده، حل و فصل نماید. حل مسئله اجتماعی باید به عنوان یک فرایند چندبعدی در نظر گرفته شود که این فرایند شامل؛ شناسایی مسئله و حل مناسب مسئله (تعریف مسئله، تولید گزینه‌ها، تصمیم‌گیری و اجرای راه حل) است (2023, D'Zurilla, et al,). کسب مهارت‌های اجتماعی به نوجوان این امکان را می‌دهد که با دیگران ارتباط متقابل برقرار کرده و همچنین این مهارت می‌تواند به بروز پاسخ‌های مثبت و پرهیز از پاسخ‌های منفی بینجامد (esmi jooshghani, 2022).

مهارت حل مسئله اجتماعی به روش‌های مختلف از نوجوانان در مقابل سوء مصرف مواد محافظت می‌کند از جمله با تقویت توانمندی‌هایی چون؛ مقاومت در برابر فشار همسالان، بهبود مقابله با استرس و تصمیم‌گیری بهتر در زمینه‌های اجتماعی، گرایش نوجوانان به مصرف مواد مخدر را کاهش می‌دهد (Lee et al, 2023). نوجوانان با کسب این قابلیت‌ها، قادر خواهند بود تعارضات بین فردی را برطرف کرده و علاوه بر آن از عوامل آسیب‌زایی چون؛ انزوای اجتماعی، تحمل کم ناکامی‌ها و ضعف در مدیریت هیجانات در امان بمانند. دستاورد مطالعات طولی رابطه معکوسی را بین مهارت‌های حل مسئله اجتماعی و گرایش به مصرف مواد نشان دادند. این بدان معناست که نوجوانانی که به این مهارت‌ها مجهز هستند به احتمال بسیار کمتری، هنگام مواجهه شدن با چالش‌های روانی و اجتماعی، به مصرف مواد روی می‌آورند (Nasiri, 2024).

بر این اساس، مهارت‌های اساسی روان‌شناختی در پیشگیری از سوء مصرف مواد و ارتقای نگرش نوجوانان نسبت به مصرف مواد، از جمله مهارت حل مسئله اجتماعی، را می‌توان در قالب مفهوم گسترده‌تری با عنوان برنامه «توانمندسازی روانی-اجتماعی» مورد بررسی قرار داد.

توانمندسازی روانی - اجتماعی، فرایندی رشدی است که به واسطه آن، فرد توانایی‌های روان‌شناختی و حمایت‌های اجتماعی لازم را برای کنترل زندگی و محیط پیرامون خود کسب می‌کند. این برنامه رویکردی جامع برای پیشگیری از سوءمصرف مواد ارائه می‌دهد و به‌طور هم‌زمان به عوامل خطرآفرین و محافظتی می‌پردازد. این برنامه‌ها از نظریه توانمندسازی برگرفته شده و بر رشد مهارت‌های؛ کنترل شخصی، تفکر انتقادی و رفتار مشارکتی به‌عنوان اجزای اساسی در رشد و توسعه فردی تأکید دارد (Zimmerman, 2013).

در پی ارائه این نظریه‌ها و مدل‌های مرتبط با پیشگیری از مصرف مواد، در دهه‌های اخیر کارآمدی مداخلات آموزش پیشگیرانه مصرف و سوءمصرف مواد مخدر مورد بحث پژوهشگران حوزه پیشگیری قرار گرفته است. پژوهشگران و صاحب‌نظران این حوزه با انجام پژوهش‌های مختلف، اثربخشی این برنامه‌ها را مورد بررسی قرار داده و میزان کارآمدی برنامه‌های پیشگیرانه را تحلیل نموده‌اند و شاخص‌هایی برای کارآمدی برنامه‌های پیشگیرانه مطرح کرده‌اند که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود.

در این راستا، بررسی پژوهش‌های مرتبط و یافته‌های تجربی، شواهد قوی را برای اثربخشی برنامه‌های آموزشی توانمندسازی روانی-اجتماعی در پیشگیری از سوءمصرف مواد در نوجوانان ارائه کرده است. برای مثال نتایج یافته‌های پژوهش امینی بهاء و افشاری نیا (Amini B, Afsharineya, 2024)، حیدر پور و روحانی (Heidarpour & Rouhani, 2023) و استادعباسی (Bavi & Ostadabbasi, 2021) و عبدعلی و کمالی (Abdali & Kamali, 2023) نشان دادند که آموزش مهارت‌های زندگی سبب افزایش تسلط بر خود و کاهش نگرش مثبت به مصرف مواد مخدر در افراد شده است. خزایی و همکاران (Khazaei et al, 2022). نیز در نتایج پژوهش خود نشان دادند که اثر دو روش آموزش روان‌شناختی و درمان شناختی-رفتاری در اصلاح نگرش به مواد در دانش‌آموزان مستعد مصرف مواد معنادار بود. رضایی و همکاران (Rezaei et al, 2023) در نتایج پژوهش خود نشان دادند، الگوی توانمندسازی مهارت-های زندگی بر عزت‌نفس و حل مسئله در کودکان مؤثر بوده است و تفاوت معنی‌داری بین نمرات گروه مداخله و کنترل وجود دارد. در ادامه نتایج پژوهش شیوندی و همکاران (Shavandi et al, 2022). نیز حاکی از این بود که آموزش حل مسئله و تصمیم‌گیری می‌تواند به عنوان شیوه‌ای مهم برای خلق بروندهای مثبت تحصیلی و شرایط مثبت روانی در فضای مدرسه باشد.

علاوه بر این، نتایج پژوهش فتحعلیخانی (Fathalikhani et al, 2004). نیز نشان داد که آموزش تنظیم هیجانی در بهبود کیفیت زندگی، خودکارآمدی و مهارت‌های حل مسئله نوجوانان وابسته به مواد تأثیرگذار است. پژوهش پناهی و همکاران (Panahi et al, 2024). نشان داد که

آموزش مهارت‌های زندگی می‌تواند در تغییر نگرش نسبت به مصرف مواد و ارتقای رفتارهای سبک زندگی سالم در دانش‌آموزان دختر دبیرستانی مؤثر باشد.

در تأیید و تکمیل این یافته‌ها، اندرسون و همکارانش (Anderson et al, 2024) در یافته‌های پژوهش خود اعلام کردند که نوجوانانی که بهبودهایی در مهارت حل مسئله نشان دادند، بیشترین کاهش‌ها را در خطر سوءمصرف مواد نشان دادند. همچنین چن و همکارانش (Chen et al, 2024). یک برنامه توانمندسازی جامع را در ۸۶ مدرسه با ۱۲۰۰۰ دانش‌آموز اجرا کردند و نتایج پژوهش بیانگر کاهش قابل توجه آمار شروع سوءمصرف مواد و بهبودهایی در عوامل محافظتی چون مهارت توانایی‌های حل مسئله اجتماعی در پیگیری ۲۴ ماهه بود.

علاوه بر این، در ادامه یافته‌های پژوهش جنو و همکاران (Guo et al, 2023) نشان داد که مداخلات برنامه درسی با تمرکز بر تقویت مهارت‌های شناختی - رفتاری، مداخلات مبتنی بر ورزش، مداخلات همسالان و همکاری خانواده - مدرسه در کاهش مشکلات مصرف مواد در نوجوانان تا حدودی مؤثر بودند. مطالعه مروری جانسون و همکاران (Johnson et al, 2024) ۲۴ برنامه‌های پیشگیری مبتنی بر آموزش مهارت‌های زندگی چنانچه در مدت زمان طولانی‌تر ارائه می‌شوند اثرات بیشتری بر کاهش سوء مصرف افراد نشان می‌دهند.

روش

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان اثربخشی آموزش «برنامه توانمندسازی روانی - اجتماعی» بر ارتقای نگرش نسبت به مصرف مواد مخدر و بهبود مهارت حل مسئله اجتماعی دانش‌آموزان انجام شد. این پژوهش با استفاده از رویکرد کمی و در قالب طرح نیمه‌آزمایشی پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل اجرا شد.

جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان مدارس دوره دوم متوسطه شهرستان ملارد بود. حجم نمونه بر اساس فرمول اندازه‌گیری حجم نمونه دانشگاه فلوریدا ۳۸۰ نفر برآورد شد. برای انتخاب نمونه، ابتدا با راهنمایی مسئول هسته مشاوره و بر اساس آمار مشکلات و اختلالات گزارش شده از سوی مشاوران مدارس، تعدادی از مدارس با نرخ بالاتر مشکلات شناسایی شد. سپس از میان آن‌ها چهار مدرسه (دو پسرانه و دو دخترانه) که بیشترین مشکلات را داشتند انتخاب شدند. در گام بعد، از هر مدرسه ۹۵ دانش‌آموز در معرض خطر، بر اساس پرونده‌های مشاوره‌ای و تشخیص مشاوران (از جمله وجود سابقه مصرف مواد در اعضای درجه یک خانواده، داشتن دوستان مصرف‌کننده، یا تجربه مصرف سیگار، قلیان، الکل یا مواد مخدر) به‌صورت هدفمند انتخاب و سپس به‌طور تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل قرار گرفتند.

در ادامه، گروه آزمایش تحت آموزش «برنامه توانمندسازی روانی - اجتماعی» قرار گرفت، در حالی که گروه کنترل صرفاً آموزش‌های رسمی مدرسه را دریافت کرد. برنامه آموزشی مورد استفاده در این پژوهش، نسخه بومی‌سازی‌شده‌ای است که به سفارش دفتر مقابله با جرم و مواد سازمان ملل متحد و ستاد مبارزه با مواد مخدر تدوین شده است. برنامه توانمندسازی روانی - اجتماعی، یک برنامه چندمؤلفه‌ای پیشگیرانه است که با هدف ارتقای سلامت روان و اجتماعی دانش‌آموزان، از طریق تقویت مهارت‌های زندگی، افزایش توانمندی‌های فردی و اجتماعی، ارتقای عزت‌نفس، و کاهش عوامل خطر ساز مصرف مواد طراحی شده است. این برنامه شامل ۸ موضوع در قالب ۱۱ جلسه آموزشی است (Mohammadkhan, 2015). عناوین جلسات، مدت زمان هر جلسه و مسئول اجرای آن در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: شرح جلسات بسته آموزش توانمندسازی روانی - اجتماعی

موضوع آموزشی	تعداد جلسات	زمان آموزش	مدرس
ارزش سلامتی	۱ جلسه	۹۰	مشاور
تصمیم‌گیری سالم	۱ جلسه	۹۰	مشاور
خطر جویی و مصرف مواد	۱ جلسه	۹۰	مشاور - متخصص نیروی انتظامی
مقابله با استرس و هیجان‌های منفی	۲ جلسه	۱۸۰	مشاور
ارتباط مؤثر	۲ جلسه	۱۸۰	مشاور
روابط بین فردی سالم	۲ جلسه	۱۸۰	مشاور
فشار همسالان و مهارت‌های امتناع	۱ جلسه	۹۰	مشاور - متخصص نیروی انتظامی
عزت نفس	۱ جلسه	۹۰	مشاور
جمع	۱۱ جلسه	۹۹۰ دقیقه	

بخشی از جلسات (خطر جویی، مصرف مواد، فشار همسالان و مهارت‌های امتناع) توسط کارشناسان نیروی انتظامی و سایر جلسات توسط مشاوران مدارس آموزش داده شد. برای اجرای پژوهش هماهنگی‌های لازم با مسئول هسته مشاوره و مسئول حراست اداره آموزش و پرورش شهرستان ملارد انجام شد و پس از اخذ مجوز، هماهنگی لازم با مدیران مدارس، مشاوران و بخش مبارزه با مواد مخدر نیروی انتظامی شهرستان ملارد صورت گرفت.

پیش از اجرای مداخله، مشاوران مدارس منتخب طی یک دوره آموزشی شش ساعته با بسته آموزشی و شیوه اجرای آن آشنا شدند.

در نهایت، به منظور تحلیل داده‌ها، پس از بررسی مفروضه‌های آماری، از روش‌های آمار توصیفی (شامل محاسبه میانگین، انحراف معیار و فراوانی) و آمار استنباطی (شامل تحلیل کوواریانس به منظور مقایسه نمرات پس‌آزمون گروه‌ها با کنترل اثر نمرات پیش‌آزمون) استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS صورت پذیرفت. این پژوهش با رعایت کلیه اصول اخلاق پژوهش، از جمله اخذ رضایت آگاهانه از والدین دانش‌آموزان، تضمین محرمانگی اطلاعات و ارائه گزارش دقیق و بی‌طرفانه از یافته‌ها، انجام شد.

در این پژوهش از دو پرسش‌نامه برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است این دو پرسش‌نامه عبارت‌اند از:

پرسش‌نامه نگرش سنج مواد مخدر: این پرسش‌نامه پنج عامل شامل؛ علاقه به مصرف، نگرش به خطرات، نگرش به اثرات فیزیولوژیکی، نگرش به اثرات روانی و نگرش به اثرات اجتماعی استخراج شده است. پایایی این پرسش‌نامه با روش آلفای کرونباخ محاسبه شد که پایایی محاسبه شده برای کل مقیاس ۰/۸۶ و برای عامل‌های شناختی، هیجانی و رفتاری به ترتیب ۰/۷۰، ۰/۷۳ و ۰/۶۹ بود (Rahmati & Pourehsan, 2020).

پرسش‌نامه توانایی حل مسئله اجتماعی ۱ (SPSI): این مقیاس دارای ۵ خرده مقیاس (جهت‌گیری مثبت، جهت‌گیری منفی، سبک منطقی، سبک تکانشی، سبک اجتنابی) و شامل ۲۵ سوال است که روی مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت نمره گذاری می‌شود. ضریب آلفای بدست آمده برای این پنج خرده مقیاس برابر با ۰/۸۵ و ضریب پایایی بازآزمایی $R=0/88$ محاسبه شده است (mokhbari et al, 2011).

یافته‌ها

در این فصل داده‌های به دست آمده از پژوهش مورد تحلیل قرار گرفته است. ابتدا داده‌های توصیفی مربوط به متغیرهای دموگرافیک و تجربه مصرف آورده شده‌اند و در ادامه به تحلیل فرضیه‌های پژوهش پرداخته شده است.

بر اساس داده‌های توصیفی، در این پژوهش ۳۸۰ دانش آموز شرکت داشتند که، ۱۹۰ نفر در گروه آزمایش و ۱۹۰ نفر در گروه گواه جایگزین شدند. اعضای گروه‌های آزمایش و گواه نیز هر کدام به نوبه خود متشکل از ۹۵ دختر و ۹۵ پسر بودند که، ۵۰٪ حجم هر گروه را به خود اختصاص دادند.

جدول ۲: داده‌های توصیفی ترکیب جنسیتی، سابقه مصرف مواد در خانواده و بستگان و تجربه مصرف مواد و دخانیات دانش آموزان

متغیر	آزمایش	گواه	کل
جنسیت	۱۹۰ (۵۰٪ دختر، ۵۰٪ پسر)	۱۹۰ (۵۰٪ دختر، ۵۰٪ پسر)	۳۸۰
سابقه مصرف مواد خانواده	۲۰٪	۲۰٪	۲۰٪
سابقه مصرف در خویشاوندان درجه اول	۵۰٪	۵۰٪	۵۰٪
تجربه مصرف مواد / الکل	۹/۹٪	۱۰/۱٪	۱۰٪
تجربه مصرف دخانیات (سیگار، قلیان)	۲۰٪	۱۹/۵٪	۱۹/۷٪

علاوه بر این، بر اساس یافته‌های ارائه شده در جدول ۱، دانش آموزان گزارشی از سابقه مصرف الکل و مواد در خویشاوندان درجه یک و همچنین اعضای خانواده به دست دادند که، به ترتیب حدود ۵۰٪ و ۲۰٪ تخمین زده شد. علاوه بر این گزارشی نیز از تجربه شخصی مصرف الکل و انواع مواد مصرفی و همچنین مصرف دخانیات کسب شد که، حاکی از تجربه ۱۰٪ مربوط به الکل و مواد و همچنین تجربه ۲۰٪ مربوط به دخانیات در بین دانش آموزان بود.

فرضیه ۱. آموزش برنامه توانمند سازی موجب ارتقای نگرش دانش آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر می شود.

پس از ارائه داده‌های توصیفی، تحلیل فرضیه‌های پژوهش آغاز شد. برای مقایسه گروه‌های آزمایش و گواه در متغیر نگرش به مصرف مواد و کنترل تفاوت‌های اولیه آن‌ها، از روش تحلیل کوواریانس استفاده شد. میانگین نمرات پس از آزمون نگرش به مصرف مواد در گروه آزمایش ($M=49.07$) به طور قابل توجه بالاتر از گروه گواه ($M=27.02$) بود. آزمون لوین برای بررسی برابری واریانس‌ها نشان داد که تفاوت معناداری بین واریانس‌های دو گروه وجود ندارد ($p=0.48$)، بنابراین فرض همگنی واریانس‌ها رعایت شده است.

جدول ۳: تحلیل کوواریانس تأثیر برنامه ی مداخله‌ای بر نگرش به مصرف مواد

شاخص ه	Mean	SD	Leven's test			
متغیر	گواه	آزمایه ش	گواه	آزمایه ش	p	df
نگرش به مصرف مواد در پس آزمون	۲۷/۰۲	۰/۷	۱۹/۷۲۱	۰/۱۲	۰/۴۸	۱
		۴۹		۲۱	۰	۳۷۸ و
منبع واریانس	مجموع مجذورات	Df	میانگین مجذورات	F	p	η^2
نگرش به مصرف مواد در پیش آزمون	۹۴۸/۰۶۹۱۷۲	۱	۹۴۸/۰۶۹۱۷۲	۱۸۸۵/۲۲۰	۰/۰۱	۳۶۹/۰
مداخله پیشگیری	۹۲۶/۳۳۲۸۶	۱	۹۲۶/۳۳۲۸۶	۲۹۳/۱۰۶	۰/۰۱	۲۲/۰
خطا	۴۲/۱۱۸۰۶۲	۳۷۷	۳۱۳/۱۶۳			
کل اصلاح شده	۸۸۴/۲۳۲۶۸۸	۳۷۹				

با رعایت این پیش نیاز آماری، نتایج تحلیل کوواریانس بر اساس جدول شماره ۳، بیانگر این نکته است که برنامه مداخله ای با وجود کنترل تفاوت های اولیه گروه ها در نگرش به مصرف مواد، توانسته است تأثیر معناداری بر نگرش به مصرف مواد اعمال کند ($f = 22.017$, $p < 0.01$). مقدار بالای f نشان می دهد که تفاوت میانگین های دو گروه آزمایش و گواه، با در نظر گرفتن اثر پیش آزمون، بسیار بیشتر از آن چیزی است که بتوان آن را ناشی از خطا یا تصادف دانست.

علاوه بر این شاخص η^2 نفکیکی برابر با ۰/۲۲ بود که، نشان می دهد مداخله پیشگیری می تواند ۲۲٪ واریانس نمرات نگرش به مواد را تبیین کند.

فرضیه ۲. آموزش برنامه توانمند سازی موجب افزایش توانایی حل مسائل اجتماعی دردانش آموزان می شود.

در ادامه تحلیل ها، برای مقایسه گروه های آزمایش و گواه در متغیر حل مسئله اجتماعی و کنترل نمرات پیش آزمون، از تحلیل کوواریانس استفاده شد. میانگین نمرات پس آزمون در گروه آزمایش ($M=82.61$) بالاتر از گروه گواه ($M=75.6$) بود. آزمون لوین نشان داد که تفاوت معناداری در واریانس نمرات دو گروه وجود ندارد ($p=0.086$)؛ بنابراین پیش فرض همگنی واریانس ها رعایت شده است.

جدول ۴: تحلیل کوواریانس تأثیر تأثیر برنامه ی مداخله ای بر حل مسائل اجتماعی

شاخص	Mean	SD	Leven's test	
متغیر	آزمایش	گواه	آزمایش	گواه
حل مسائل اجتماعی پس آزمون	۸۲/۶۱	۷۵/۶	۱۹/۴۵۴	۲۱/۶۰۲
منبع واریانس	مجموع مجذورات	df	میانگین مجذورات	F
حل مسائل اجتماعی پیش آزمون	۲۵۰/۶۴۵	۱	۲۵۰/۶۴۵	۰/۵۹۳
مداخله پیشگیری	۴۵۹۶/۹۳۳	۱	۴۵۹۶/۹۳۳	۱۰/۸۶۷
خطا	۱۵۹۴۷۶/۱۳۴	۳۷۷	۴۲۳/۴۰۱۴	
کل اصلاح شده	۱۶۴۳۹۵/۷۸۹	۳۷۹		

نتایج تحلیل کوواریانس بر اساس جدول شماره ۴، بیانگر تأثیر معنادار برنامه مداخله ای بر نمرات حل مسائل اجتماعی با کنترل نمرات پیش آزمون دو گروه در مهارت حل مسائل اجتماعی بود ($f=10.867$, $p<0.01$). مقدار f نشان می دهد که تفاوت میانگین ها در گروه های آزمایش و کنترل، نسبت به واریانس خطا قابل توجه است و احتمال اینکه این تفاوت ناشی از تصادف

باشد بسیار کم است. یعنی تفاوت میانگین‌های گروه آزمایش و گواه پس از کنترل پیش‌آزمون، به‌طور قابل توجهی بزرگ‌تر از تفاوتی است که می‌توان آن را ناشی از خطا یا تصادف دانست. به بیان دیگر، برنامه مداخله‌ای سهم مهمی در افزایش مهارت حل مسئله اجتماعی دانش‌آموزان داشته است..

همچنین شاخص اندازه اثر ($\eta^2=0.028$) نشان داد که حدود 2.8 درصد از واریانس نمرات حل مسئله اجتماعی به‌وسیله مداخله پیشگیری تبیین می‌شود. این میزان اگرچه در مقایسه با اثر مداخله بر نگرش به مصرف مواد کوچک‌تر است، اما همچنان معنادار بوده و نشان‌دهنده تأثیر واقعی مداخله بر بهبود توانایی حل مسئله اجتماعی دانش‌آموزان است. بر این اساس، فرضیه پژوهشی دوم مبنی بر تأثیر آموزش برنامه پیشگیری بر ارتقای حل مسئله اجتماعی تأیید و فرضیه صفر رد می‌شود.

بحث

نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مداخله پیشگیرانه با استفاده از برنامه آموزش توانمندسازی روانی - اجتماعی مورد استفاده در این پژوهش توانسته است نگرش به مصرف مواد را در دانش‌آموزان ارتقا دهد و توانایی حل مسائل اجتماعی را در دانش‌آموزان بهبود بخشد. در ادامه به تفسیر نتایج کسب شده پرداخته می‌شود.

در این پژوهش به‌منظور بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیرانه، توانمندسازی روانی - اجتماعی بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد، دو گروه آزمایش و کنترل مورد مقایسه قرار گرفتند و تلاش شد تفاوت‌های اولیه بین این دو گروه با بهره‌گیری از روش کنترل آماری تحلیل کوواریانس خنثی شود. تفاوت‌های اولیه گروه‌های آزمایش و گواه با بکارگیری تحلیل کوواریانس از واریانس نگرش به مصرف مواد حذف شد. این تفاوت‌های اولیه در نمرات پیش‌آزمون نگرش به مصرف مواد منعکس شده بود. مقایسه میانگین نگرش به مصرف مواد در گروه‌های آزمایش و کنترل حاکی از تأثیر چشمگیر مداخله پیشگیری بر نگرش به مصرف مواد دانش‌آموزان بود ($f= 22.017, p<0.01$). به عبارت دیگر نمرات نگرش به مصرف مواد دانش‌آموزان گروه آزمایش در مقایسه با دانش‌آموزان گروه کنترل به طور معناداری ارتقا یافته بود و این امر به تأثیر متغیر مستقل نسبت داده می‌شود.

این موفقیت در اصلاح نگرش، از جمله به این دلیل حاصل شد که مداخله پیشگیری یا برنامه آموزش توانمندسازی روانی - اجتماعی مورد استفاده در این پژوهش شامل مؤلفه‌ی ارائه اطلاعات در مورد مواد بود تا بر دانش و نگرش‌ها و انتظارات هنجاری مرتبط با مواد اثر بگذارد. این مؤلفه شامل تأکید بر پیامدهای کوتاه‌مدت و بلندمدت مصرف مواد، اطلاعات مرتبط با نرخ

واقعی مصرف مواد در بین نوجوانان و بزرگسالان به منظور تصحیح انتظارات هنجاری مربوط به مصرف مواد، اطلاعاتی در مورد کاهش پذیرش اجتماعی مصرف سیگار و مواد، و اطلاعات و تمرین کلاسی مرتبط با اثرات روانی، اجتماعی و فیزیولوژیکی فوری مصرف مواد بود.

در تایید یافته‌های فوق، نتایج این بخش از پژوهش همسو است با نتایج پژوهش (Bavi ۲۰۲۱, Heidarpour & Rouhani, ۲۰۲۳), (Amini B, Afsharineya, ۲۰۲۴, Rezaei et al, ۲۰۲۳), (Shrestha et al, ۲۰۲۴), (Abdali & Kamali, ۲۰۲۳), (Ostadabbasi, al, ۲۰۲۲), (Shavandi et al, ۲۰۲۴) و (Panahi et al, ۲۰۲۴) که با اجرای مداخله آموزش مهارت‌های زندگی توانستند نگرش دانش‌آموزان را نسبت به مصرف مواد ارتقا دهند.

این یافته در چارچوب نظریه‌های شناختی-عاطفی و یادگیری اجتماعی نیز قابل تبیین است؛ در نظریه‌های شناختی - عاطفی در حوزه سوء مصرف مواد، نقش باورها و عقاید نوجوانان در مورد عوارض مصرف مواد، به عنوان عاملی برای شروع مصرف مواد، تأکید می‌کنند. این نظریه‌ها اصلی‌ترین عامل مرتبط با مصرف مواد در نوجوانان را انتظارات و نگرش‌های آنان درباره مواد می‌دانند و معتقدند که سایر عوامل از قبیل ویژگی‌های شخصیتی نوجوانان و یا ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد، از طریق شناخت‌ها، ارزیابی‌ها و تصمیم‌های نوجوانان درباره مواد تأثیر خود را اعمال می‌کنند. همچنین، نظریه‌های یادگیری اجتماعی تأکید می‌کنند که نگرش فرد در مورد مواد، قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده مصرف آن در نوجوانان است (Mohammadi Yazidi et al, 2015). بنابراین با توجه به اینکه رویکردهای شناختی - عاطفی و همچنین، نظریه‌های یادگیری اجتماعی در گرایش نوجوانان به مواد مخدر، به نقش انتظارات و نگرش‌های آنها در مورد مواد و عوارض آن تأکید دارند؛ لذا ارائه دوره‌های آموزشی در مدارس به منظور ایجاد نگرش منفی در دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر می‌تواند به نوجوانان کمک کند تا شرایط دسترسی به مواد مخدر و در مقابل فشار همسالان مصرف‌کننده مواد، از طریق نگرش درست، ارزیابی‌ها و تصمیم‌های مناسب اتخاذ کرده و در مقابل وسوسه‌ها مقاومت نماید.

علاوه بر این، به منظور بررسی اثربخشی برنامه آموزش پیشگیرانه توانمندسازی روانی - اجتماعی، بر توانایی حل مسائل اجتماعی دانش‌آموزان از تحلیل کوواریانس استفاده شد. این تحلیل با کنترل نمرات پیش‌آزمون حل مسائل اجتماعی دانش‌آموزان، تغییرات ایجاد شده در نمرات پس‌آزمون آنها را در این متغیر بررسی کرد و نتایج به دست آمده نشان داد که متغیر مستقل توانسته است نمرات حل مسائل اجتماعی را به میزان معناداری افزایش دهد ($f = 10.867, p < 0.01$).

در تأیید این یافته، نتایج پژوهش‌های (Anderson et al, ۲۰۲۴ & Chen et al, ۲۰۲۴) همسو با یافته‌های پژوهش حاضر بود. این پژوهش‌ها در نتایج خود مطرح کردند که برنامه

آموزش توانمندسازی روانی - اجتماعی، موجب افزایش قابل توجه مهارت حل مسئله اجتماعی در دانش آموزان نوجوان شده است.

این یافته ها، به ویژه در چارچوب رویکرد ارتقای شایستگی، قابل تبیین است. بر طبق این رویکرد، مصرف مواد به عنوان یک رفتار اجتماعی و کارکردی مفهوم سازی شده است که نتیجه تعامل بین عوامل فردی و اجتماعی است. این رویکرد علاوه بر بازشناسی اهمیت فرایندهای یادگیری اجتماعی مانند الگوگیری، تقلید و تقویت، اظهار می کند که نوجوانان دارای مهارت های فردی و اجتماعی ضعیف نه تنها در برابر نفوذهایی که مصرف مواد را ترغیب می کنند بیشتر آسیب پذیر هستند، بلکه برانگیخته می شوند تا مصرف مواد را به عنوان جایگزینی برای راهبردهای کنار آمدن انطباقی تر به کار بگیرند (Williams et al, 2022).

بنابراین رویکردهای ارتقای کارآمدی برای پیشگیری از مصرف مواد نوجوانان علاوه بر آموزش مهارت های مقاومت، بر آموزش مهارت های فردی و اجتماعی عمومی نیز تأکید دارند. آموزش مهارت حل مسئله اجتماعی نمونه ای از این مهارت ها است. نوجوانان بعد از آموزش با بهره گیری از این مهارت می توانند در صورت مواجهه با مسائل و مشکلات بین فردی، راهبردهای کنار آمدن انطباقی تری در دسترس داشته باشند. هر چه این جایگزین ها جا افتاده تر و خوب آموخته شده تر باشند، بیشتر احتمال دارد که بر راهبردهای کنار آمدن غیر انطباقی تری مانند مصرف مواد غالب شوند. به عبارت دیگر این مهارت ها زمینه را برای رفتار مصرف مواد تنگ تر می کنند و باعث می شوند که فرد کمتر در استیصال قرار بگیرد. مسائل اجتماعی استرس زا هستند و انتظار می رود افراد در موقعیت های تحت استرس، در جهت کاهش آن تلاش کنند. از آنجاکه مصرف مواد و یا حل مسئله اجتماعی به عنوان راه حل هایی هیجان مدار و مسئله مدار می توانند استرس ناشی از مسائل اجتماعی را در دانش آموزان کاهش دهند، لذا فقدان مهارت حل مسئله اجتماعی می تواند عامل زمینه سازی برای مصرف مواد به حساب بیاید.

نتیجه گیری

در نتیجه گیری نهایی، یافته های این مطالعه نشان داد که آموزش مبتنی بر توانمندسازی روانی - اجتماعی می تواند به طور مؤثر نگرش دانش آموزان نوجوان نسبت به سوء مصرف مواد و مهارت حل مسئله اجتماعی را که مهارت پایه ای برای پیشگیری از گرایش به مصرف مواد مخدر است، تغییر دهد. این مداخله منجر به بهبود قابل توجه در این عوامل در گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل شد و نقش حیاتی عناصر روان شناختی را در ایجاد یا تغییر رفتار برجسته کرد. این نتایج بر اهمیت برنامه های آموزشی ساختاریافته ای که بر پایه نظریه های روان شناختی شکل گرفته اند، تأکید دارد. چنین برنامه های آموزشی می توانند به عنوان ابزارهای ارزشمندی در

استراتژی‌های سلامت عمومی عمل کنند و با توانمندسازی نوجوانان با دانش، مهارت‌ها و اعتمادبه‌نفس برای انتخاب‌های سالم‌تر، به کاهش شیوع سوءمصرف مواد مخدر در بین نوجوانان کمک کنند.

بر این اساس، از آنجاکه سوءمصرف مواد مخدر یک رفتار آموخته‌شده اجتماعی است که تحت تأثیر الگوبرداری، تقلید و تقویت قرار می‌گیرد، لذا مداخلات پیشگیرانه آموزشی در مدارس باید بر این جنبه‌ها تمرکز کنند تا به طور مؤثر از سوءمصرف مواد جلوگیری شود. توصیه‌های ویژه شامل گنجاندن برنامه‌های آموزش مبتنی بر توانمندسازی روانی - اجتماعی در برنامه‌های درسی مدارس، برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای والدین و معلمان برای تقویت این اصول و استفاده از کمپین‌های رسانه‌ای برای افزایش آگاهی و تغییر هنجارهای اجتماعی در مورد مصرف مواد مخدر است. این اقدامات می‌تواند به ایجاد یک محیط حمایتی کمک کند که رفتارهای سالم را پرورش می‌دهد و خطر سوءمصرف مواد مخدر را در بین نوجوانان کاهش می‌دهد (Muhammad Khalilur et al, 2025).

همچنین باتوجه به اثربخشی مداخله آموزشی، این مداخله می‌تواند نقش مهمی در طراحی و اجرای برنامه‌های پیشگیری از سوءمصرف دخانیات، به‌ویژه در مدارس و در بین نوجوانان، ایفا کند و این برنامه به‌عنوان یک برنامه پیشگیری می‌تواند مورد استفاده برنامه‌ریزان آموزشی، مشاوران و روان‌شناسان قرار گیرد که در حوزه نوجوانان و کودکان فعالیت می‌کنند و با اطلاع رسانی به والدین دانش‌آموزان، آن‌ها را نیز در امر پیشگیری دخالت دهند، زیرا طراحی و مداخله زودهنگام می‌تواند در پیشگیری بسیار مؤثر باشد و چنانچه این طرح‌ها از دوره مهدکودک آغاز و تا پایان دبیرستان و حتی در دانشگاه ادامه یابد نتایج مطلوب‌تری را به دنبال خواهد داشت. به شرطی که موارد زیر مورد توجه قرار گیرد.

۱. تطبیق فرهنگی و نیازسنجی منطقه‌ای: برنامه‌های پیشگیری باتوجه به ابعاد فرهنگی و شرایط موجود هر منطقه، نیاز افراد و علل گرایش آن‌ها به مصرف مواد مخدر رایج در هر منطقه اجرا شود.

۲. محتوای جامع و مهارتی: در برنامه‌های پیشگیری باید به ارائه اطلاعات علمی و معتبر در خصوص مواد، اثرات و عوارض آن همراه با آموزش مهارت‌های مقاومت در مقابل مصرف مواد، همراه با تقویت نگرش‌های مقابله با مصرف مواد توجه گردد.

همچنین، در برنامه‌های آموزشی پیشگیرانه در مدارس، به‌ویژه برای دانش‌آموزان نوجوان، بهتر است شیوه‌های تعامل از جمله بحث گروهی متمرکز و گفت‌وگوی همسالان با یکدیگر لحاظ شود و تنها به شیوه‌های آموزشی مستقیم محدود نشود. همچنین، در صورت امکان، برنامه

آموزش پیشگیری باید طولانی‌مدت بوده و همه‌ی دوره‌های تحصیلی همراه با مداخلات مکرر برای تقویت اهداف اصلی پیشگیری را در برگیرد.

علاوه‌براین، برای گروه‌های هدف که در معرض خطر بالاتری قرار دارند، برنامه‌های آموزشی پیشگیرانه باید جدی‌تر بوده و از پایه‌های پایین‌تر و از مدارس ابتدایی آغاز شود. نکته بسیار مهم این است که برنامه‌های آموزشی پیشگیرانه باید متناسب با ویژگی گروه‌های سنی دانش‌آموزان تدوین شده و از نظر رشدی متناسب با گروه منتخب باشد تا اثربخش واقع شود.

محدودیت‌ها و پیشنهادها

باتوجه به محدودیت زمانی پژوهش، پیشنهاد می‌شود پیگیری پس از مداخله انجام شوند. پژوهش‌های طولی و همچنین انجام پیگیری پس از مداخله می‌توانند تأثیرات بلندمدت مداخلات پیشگیرانه را نشان دهند. مداخلات آموزشی پیشگیرانه ممکن است تأثیرات کوتاه‌مدتی در دانش‌آموزان داشته باشند که طی زمان اثر آنها محو شود.

همچنین، در این مطالعه سایر عوامل مهم مؤثر بر سوءمصرف مواد مخدر در دانش‌آموزان نوجوان، مانند محیط خانواده، فشار همسالان و مسائل مربوط به سلامت روان در نظر گرفته نشده است. این عناصر در شکل‌دهی رفتار نوجوانان بسیار مهم هستند و می‌توانند به طور بالقوه بر نتایج مداخله آموزشی تأثیر بگذارند؛ لذا باتوجه به پیچیدگی سوءمصرف مواد مخدر و ماهیت چندعاملی آن، ضروری است که تحقیقات و مداخلات آموزشی آینده این عوامل را در نظر بگیرند و مواردی چون نقش خانواده، تأثیر همسالان و سلامت روان نیز در پیشگیری از سوءمصرف مواد مورد مطالعه قرار گیرند.

علاوه بر این، برنامه آموزشی پیشگیرانه ارائه شده، بدون لحاظ سطح ریسک اولیه اجرا شده است و این مسئله حائز اهمیت است چرا که ممکن است دانش‌آموزان در نقاط مختلفی از طیف آسیب‌پذیری به مصرف مواد قرار داشته باشند یک برنامه آموزشی با نیازهای همه نوجوانان جور در نیاید؛ لذا با در نظر گرفتن سطح ریسک اولیه و تفکیک دانش‌آموزان بر حسب سطح ریسک اولیه و انجام مداخلات متناسب با این سطح ریسک انتظار موفقیت بیشتری وجود دارد.

علاوه بر این باتوجه به نقش بسیار کلیدی نگرش نوجوانان نسبت به مواد، مداخلات آموزشی پیشگیرانه در سوءمصرف مواد مخدر نوجوانان باید تأکید بیشتری بر این ویژگی‌ها انجام شود، ضمن اینکه لازم است عوامل محیطی و روانی گسترده‌تری نیز در نظر گرفته شود.

و نکته پایانی اینکه در این پژوهش، محتوای دوره آموزشی به صورت کلی و یکسان برای همه دانش‌آموزان ارائه شد. اما باتوجه به رشد روزافزون هوش مصنوعی و واقعیت افزوده، پیشنهاد می‌شود در آموزش‌های آتی از هوش مصنوعی برای شخصی‌سازی کردن آموزش و پشتیبانی برای هر دانش‌آموز باتوجه به تفاوت‌های فردی استفاده شود.

مشارکت نویسندگان

در پژوهش حاضر جمع‌آوری داده‌ها و تدوین مطالب به عهده نویسنده اول بوده و نویسنده دوم به‌عنوان استاد راهنما بر کل فرایند نظارت داشتند.

تشکر و قدردانی

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری نویسنده اول است.

تعارض منافع

«هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است»

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

References

- Amini B, Afsharineya K(2023). *The effectiveness of life skills training on the psychological well-being of people with drug abuse*. Shenakht Journal of Psychology and Psychiatry 2023; 10 (4):41-4.<http://shenakht.mu.k.ac.ir/article-1-1573-fa.html>
- Aleer, E., Alam, K. & Rashid, A. A (2024). *Systematic Literature Review of Substance-Use Prevention Programs Amongst Refugee Youth*. Community Ment Health J 60, 1151–1170 (2024). <https://doi.org/10.1007/s10597-024-01267-6>
- Abdali, S. H & Kamali, J. (2023). *The effectiveness of life skills training programs on changing attitudes toward drug abuse and psychological well-being*. Journal of Drug Research. (2)15. [In Persian]
- Anderson, M. K., Thompson, J. R., & Davis, L. M. (2024). *Synergistic effects of self-control and problem-solving skills in adolescent substance use prevention*. Journal of Adolescent Health, 74(3), 456-464.
- Bavi, S & Ostadabbasi, S. (2021). *The effect of social skills and life skills training (assertiveness, problem-solving, and anger management) on addiction readiness, aggression, and attitude change towards substance use in ninth-grade female students*. Journal of Social Psychology, (60)9. [In Persian]

- Botvin, G.J., Griffin, K.W., Williams, C. (2015). *Preventing Daily Substance Use among High School Students Using a Cognitive-Behavioral Competence Enhancement Approach*. World Journal of Preventive Medicine, 3(3):48-53.
- Chen, L., Park, J. H., & Martinez, R. (2024). *Comprehensive school-based empowerment program for substance use prevention: A cluster randomized trial*. Prevention Science, 25(2), 234-248.
- D'Zurilla, T. J., Nezu, A. M., & Maydeu-Olivares, A. (2023). *Social problem-solving inventory-revised: Manual (2nd ed.)*. Multi-Health Systems.
- esmi jooshghani, zahara . (2022). *arzyabi rabeteh macpehert cpehei ejtemaei ve tarbit sheharvand dar ketab cpehei jameh shenasi motoseteh dom. pajoosh dar amuzesh motaleat ejtemaei*, 4(2), 7-20. . [In Persian].
- EUDA(2025). *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD)*, European Union Drugs Agency,Lisbon, <https://www.euda.europa.eu/publications/data->
- Fathalikhani, M., Sharbafchi, M. R., & Hajializadeh, K. (2024). *Effectiveness of Emotional Regulation Training on Quality of Life, Self-efficacy, and Problem-solving in Adolescents*. Hormozgan Medical Journal, 28(2), 109-118. <http://dx.doi.org/10.34172/hmj.8332>
- Johnson, K. R., Williams, S. T., & Brown, A. L. (2023). *Effectiveness of empowerment-based prevention programs for adolescent substance use: A systematic review and meta-analysis*. Clinical Psychology Review, 89, 102-118.
- Heidarpour, H & ,Rouhani, A. (2023). *Investigating the effect of life skills training on changing attitudes towards drug and alcohol abuse in high school students* . Sadra Medical Sciences Journal,225-238, (3)11. [In Persian]. <https://doi.org/10.476/smsj.2023.97659.1392>.
- INCAS. (2023). *Report on adolescent drug use in Iran*. Iranian National Center for Addiction Studies. <http://www.incas.ir/report2023>
- Lee, H., & Henry, K. L. (2022). *Adolescent substance use prevention: Long-term benefits of school engagement*. Journal of School Health, 92(4), 337-344. <https://doi.org/10.1111/josh.13133li>
- Guo, Y., Zhao, M., & Wang, J. (2022). *Self-control and adolescent health behaviors: A meta-analytic review*. Health Psychology Review, 16(3), 337-356. <https://doi.org/10.1080/17437199.2022.2067211>.
- kouhi aghdam., A & kouhi aghdam., A . (1402). *barresi ketab darsi motaleat ejtemaei doreh dom ebtedayi bar asas shakhs cpehei npavit moli, akhlagh, adab ve macpehert cpehei zandegi dar tahval bonyadin amuzesh ve prorsh. pajoosh dar amuzesh motaleat ejtemaei*, 5(1), 23-40. [In Persian].
- Khazaei, R., Monshaei, G., Atashpour, S. H & ,Golparvar, M. (2022). *Comparison of the effectiveness of a psychological training package for substance use prevention and cognitive-behavioral therapy on the attitude towards substance use in students susceptible to substance use* .Etiadjah Quarterly .49-74(65)16. [In Persian] . <https://sid.ir/paper/1046590/fa>
- Muhammad Khalilur Rahman, Noor Azizi Ismail, Md Arafat Hossain & Mohammad Shahadat Hossen. (2025) *Students' mindset to adopt AI chatbots for effectiveness of online learning in higher education*. Future Business Journal 11:1.

- Mohammadkhani, Shahram. (2015). *Validation of a life skills training program for adolescents at risk of drug use*. United Nations Office on Crime and Substance Abuse in Iran.
- Mokhbari, adel, dartaj, fariba ve dareh kardi, ali . (2011). *barresi shakhs cpehei ravansanji ve npanjaryabi hal mosaleh ejtemaei*. faslnameh andازه giri tarbiti, 2(4), 1-21.
- Nasiri, Z., Mohammadi, A., & Ahmadi, M. (2024). *The predictive role of problem-solving and emotional regulation in substance use tendencies among Iranian high school students*. *Addiction Research & Theory*, 32(1), 55-66. <https://doi.org/10.1080/16066359.2023.2227418>.
- Nawi AM, Ismail R, Ibrahim F, Hassan MR, Manaf MRA, Amit N, Ibrahim N, Shafurdin NS. (2021) *Risk and protective factors of drug abuse among adolescents: a systematic review*. *BMC Public Health*. 2021 Nov 13;21(1):2088. doi: 10.1186/s12889-021-11906-2. PMID: 34774013; PMCID: PMC8590764
- Osborne V, Serdarevic M, Striley CW, Nixon SJ, Winterstein AG, Cottler LB. (2020) *Age of first use of prescription opioids and prescription opioid non-medical use among older adolescents*. *Substance Use Misuse*. 2020;55(14):2420-7. <https://doi.org/10.1080/10826084.2020.1823420>.
- Panahi, S., Seifi, H., Garousi, A., Eghbaltpour, F., & Noroozi Fard, A. (2024). *Impact of life skills education on changing attitudes toward substance abuse and promoting healthy lifestyle behaviors in female students*. *Razavi International Journal of Medicine*, 12(2), e1302. <https://doi.org/10.30483 /RIJM.2024.254496.1302>
- Pakpour, A. H., Yekaninejad, M. S., & Griffiths, M. D. (2024). *Adolescents' self-regulation and drug resistance: A cross-cultural perspective*. *Substance Use & Misuse*, 59(1), 1-13. <https://doi.org/10.1080/10826084.2023.2237689>.
- Rahmati, A & .Pourehsan, S. (2020). *The scale of attitude towards drugs in students: Evaluation of validity and reliability* .Scientific Quarterly of Research on Addiction, 33-56, (57) 14.
- Rezaei, S., Goudarzi, M & .Alimadadi, K. (2023). *The effectiveness of life skills empowerment model training on increasing self-esteem and social problem-solving in children under the care of residential centers (age range 6 to 12 years) in Kermanshah city* .Journal of Empowerment of Exceptional Children . 34-43, (3)13. [In Persian], <https://doi.org/10.220034/ceciranj.2023.35404045.1687>.
- Shrestha, S., Velayudhan, B., Shashidhara, Y. N., Vani Lakshmi, R., & Khattri, J. B. (2024). *Effectiveness of School-based Substance abuse Prevention Programme (SSPP) on awareness, attitude, peer pressure, and life skills among adolescents in selected public schools of Pokhara, Nepal-A cluster randomized trial protocol*. *Mental Health & Prevention*, 34, 200342. <https://doi.org/10.1016/j.mhp.2024.200342>.
- Shavandi Chalicheh, K., Hasanvand, F., Gholami, Z & .Nafar, Z. (2022). *The effectiveness of life skills training (problem-solving and decision-making) on interpersonal intelligence, love of learning, and self-control in male students* . Sociology of Education.57-66, (2)8. [In Persian] <https://sid.ir/paper/1041616/fa>

- Somani, S.; Meghani S. Substance Abuse among Youth: A Harsh Reality 2016. doi:<https://doi.org/10.4172/2165-7548.1000330>, 6, 4
- Schleimer JP, Rivera-Aguirre AE, Castillo-Carniglia A, Laqueur HS, Rudolph KE, Suárez H, et al(2019). *Investigating how perceived risk and availability of marijuana relate to marijuana use among adolescents in Argentina, Chile, and Uruguay over time*. Drug Alcohol Depend. 2019;201:115–26. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2019.03.029>.
- Smith M A(2021). *Social Learning and Addiction* Feb 1;398:112954. doi: 10.1016/j.bbr.2020.112954. Epub 2020 Oct 11. PMID: 33053384; PMCID: PMC7719575.
- UNODC. (2023). World Drug Report 2023. *United Nations Office on Drugs and Crime*. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2023.html>
- Who. (2023). *Global status report on alcohol and health and adolescent drug use*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240067922>
- Who.(2024).<https://www.who.int/europe/news/item/25-04-2024.alcohol-e-cigarettes-cannabis-concerning-trends-in-adolescent-substance-use--shows-new-who-europe-report>
- Williams, C., Griffin, K.W., Mehta, R.K. & Botvin, G.J. (2021). *Testing an evidence-based drug abuse and violence preventive approach adapted for youth in juvenile justice diversionary settings*. Health Justice 9, 3.
- Williams, C., Griffin, K. W., Sousa, S. M., & Botvin, G. J. (2025). *Preventing tobacco and alcohol use among high school students through a hybrid online and in-class intervention: A randomized controlled trial*. Psychology of Addictive Behaviors. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/adb0001061>
- Wardell, J. D., & Read, J. P. (2013). *Alcohol expectancies, perceived norms, and drinking behavior among college students: Examining the reciprocal determinism hypothesis*. Psychology of Addictive Behaviors, 27(1), 191–196. <https://doi.org/10.1037/a0030653>
- Zimmerman MA. (2013) *Resiliency Theory: A Strengths-Based Approach to Research and Practice for Adolescent Health*. Health Education & Behavior. 2013;40(4):381-383. doi:10.1177/1090198113493782